

Uitdagingen voor liberalen¹

Pieter F.M. Fokkink²

Het is een goede zaak dat 'jongeren' zich bezig houden met de vraag naar 'het liberalisme'. Immers in de hedendaagse 'plurale' en 'post-moderne' samenleving is niets meer echt vanzelfsprekend en zeker niet de invulling van wat onder 'liberalisme' moet worden begrepen. De uitgangspunten zijn weg of staan op z'n minst ter discussie. Het is niet zo zinvol in te gaan op de vraag of het de zich 'liberaal' noemende partijen zijn, die de inhoud van het liberalisme formuleren, dan wel dat er zoiets als 'het liberalisme' zou zijn, waaraan het liberale karakter van partijen zou kunnen worden afgemeten. Dat is voer voor partijideologen, niet voor kritische beschouwers. Belangrijker is een inhoudelijke discussie te voeren omtrent een aantal kernvragen van het heden in het licht van verleden en toekomst. Deze vragen zijn niet exclusief voor het liberalisme, doch elke politieke stroming dient zich er op te beraden. Het perspectief van de formulering van het probleem is daarbij wellicht belangrijker dan het kiezen van een oplossingsrichting. Immers geen enkele beschouwing is 'neutraal'. Wat als 'politiek probleem' op de agenda wordt gezet, is gekoppeld aan een waardeoordeel.

Politieke stromingen ontleen hun identiteit aan de aanwezigheid van een tegenstroming. Het liberalisme begon niet voor niets als beweging tegenover het conservatisme aan het begin van de 19e eeuw. Wat kon er in een periode van restauratie nog 'gered' worden van de 'revolutionaire' ideeën uit de late 18e eeuw? *In polariteiten groeien 'identiteiten'*, echter niet zonder de prijs te betalen dat de tegenstander mede de inhoud van die identiteit bepaalt. In de strijd gaat men op elkaar lijken, juist door pogingen zich van elkaar te onderscheiden. Met het wegvallen van 'de communistische tegenstander' in 1989 wordt wel in triomfalistische termen gesproken over de overwinning van het 'westerse' liberaal-democratische bestel, maar gelijktijdig verkeert dat bestel in een enorme crisis op 'partijpolitiek' niveau. Laten we eens zien wat er leeft. Waar zouden 'liberalen' het over kunnen hebben?

Een ieder zal z'n vragen verschillend formuleren. Vragen waar in elk geval discussie over moet worden gevoerd zijn:

- Hoe gaan we om met het politiek gezag en het feit dat mensen zich niet meer laten 'vertegenwoordigen'?
- Welke invulling moeten we geven aan 'het algemeen belang', wanneer dat niet langer uitsluitend macro-economisch kan worden bepaald?
- Hoe definiëren we opnieuw de verhouding tussen het publieke, private en persoonlijke?
- Hoe gaan we om met het steeds pluralistischer wordende karakter van onze samenleving en de pluriformiteit van samenlevingsverbanden?
- Hoe gaan we om met de sterk wijzigende verhoudingen tussen het nationale, het internationale en het mondiale?

Indringende vragen, die niet langer over de aankleding van de samenleving gaan, maar om de architectuur daarvan. In de overdenking van die vragen hebben 'traditionele' principes als individuele ontplooiing, vrijheid, gelijkheid, solidariteit, zelfbeschikking, soevereiniteit etc. géén bijdrage, *omdat juist de inhoud van die begrippen mede onderwerp van beschouwing is*. Politici die menen dat de barsten en scheuren in het politieke gebouw te verhelpen zijn met enig plamuur- en behangwerk, miskennen de noodzaak van 'verbouwing'.

GEZAG IS ALLEEN 'GEZAG' ALS ER GEZAG VAN UITGAAT

In alle maatschappelijke sectoren kun je waarnemen dat 'functies' niet automatisch meer 'gezag' voortbrengen. Voetbalscheidsrechters bijvoorbeeld mogen zich er over beklagen dat hun functie als zodanig weinig respect afdwingt, de wekelijkse tv-beelden laten een ieder genadeloos zien dat het met 'de kwaliteit' van de arbitrage niet zo best gesteld is. De omslag

¹ Gepubliceerd in *Liberté Egalité Fraternité*, jaargang 13, nummer 46, mei 1995, pag.9-12

² Pieter F.M Fokkink is lid van de Provinciale Staten van Overijssel, voorzitter van de landelijke bestuurderscommissie 'integriteit', bestuurssecretaris van het Wetenschappelijk Bureau D66 en voorzitter van de Hoofdbestuurcommissie voor de Statuten en het Huishoudelijk Reglement.

is merkbaar. Gezag moet je waarmaken niet langer door de status van de functie, maar door kwaliteit van functie vervulling en die kwaliteit wordt door 'de betrokkenen' beoordeeld. Datzelfde speelt in het onderwijs, de gezondheidszorg en eigenlijk het gehele maatschappelijke bestel, dus óók de politiek. Dat is één van de crisisverschijnselen.

Dat we in een crisis zitten is duidelijk te zien, zowel aan politici als aan de kiezers. Politici houden krampachtig vast aan oude patronen, aan bestaande werkwijzen en organisatievormen. De discussies over handhaving partijstelsel, vertegenwoordiging, etc., maar óók over het functioneren van de bestuurswereld vormen daarvan een treffende illustratie. Bovendien vallen veel politici in het bekende onbegrip voor het nieuwe door deze veranderingen te diskwalificeren als 'moreel verval', 'verloedering' of wat dies meer zij. De onlangs opgestoken normen- en waardendiscussie fungeert als achterhoedegevecht van een in macht en aanzien tanende elite. Burgers reageren hierop met gebrek aan belangstelling voor en afkeer van het bestaande politieke bestel, maar niet van de politiek als zodanig. Burgers plegen rebellie door het bewust negeren van regels van welke aard dan ook, maar zoeken gelijktijdig naar vernieuwing, nieuwe uitdagingen, naar nieuwe politieke vormen rond thema's als milieu, leefbaarheid, mensenrechten, etc.

Kijkend naar de recente verkiezingen, dan is het onmiskenbaar dat de kiezers bezig zijn het politieke bestel te verbouwen' door met name de factor 'onberekenbaarheid' tot maximale omvang te verheffen. Daar waar politici falen het politieke bestel aan te passen aan de veranderende samenleving, daar verliezen ze het 'gezaghebbend' vermogen om voor allen geldende beslissingen te nemen. Wat is het liberale antwoord? Ontkennen van het probleem? Reproduceren van het bestaande? Of zou het traditioneel liberale beginsel van 'vertegenwoordiging' als exclusief forum van de macht voor verdere democratisering in aanmerking kunnen komen? Zeker nu elders blijkt dat vertegenwoordigende partijstelsels in hoge mate 'gevoelig' zijn voor corruptie.

UIT WIJN KUN JE GEËN DRUIVEN MEER MAKEN

Voor al diegenen die er klakkeloos van uitgaan dat 'winst' werk oplevert zal het een teleurstelling zijn te moeten bemerken dat je oorzaak en gevolg niet zonder meer kunt omdraaien. Datgene wat uitgeperst is, herstelt zich niet vanzelf. De hedendaagse verzorgingssamenleving - als dagdromersstaat de tegenhanger van de nachtwakersstaat - is gebaseerd op 'de economische dominantie', uitgekristalliseerd in de wat corporatistisch aandoende economische ordening. De economische belangengroepen hebben zich diep in het regeerkasteel gevestigd. Het idee dat de ongelimiteerde materiële behoeften de beste stimulans zouden zijn voor een effectieve en efficiënte samenleving, is onjuist gebleken. De ideologie van de (betaalde) arbeid zal moeten worden herzien, wil de samenleving als samenleving overleven. Er zal opnieuw moeten worden nagedacht wat 'het algemeen belang' van de samenleving is. En dat kan niet in de vorm van wat 'randvoorwaarden' voor het economische proces, waarvan men meent dat dat hoe dan ook centraal moet blijven staan. Er zal een verandering in de plaats van de economie moeten komen. Zijn we tot een beheersing van het behoefte-niveau in staat, anders dan door middel van de geldkraan? Ontkoppeling van arbeid en inkomen zou bijvoorbeeld een eerste stap in de goede richting kunnen zijn. Maar kunnen liberalen zich wel van hun traditionele preoccupaties bevrijden?

PRIVATE BENEFITS AND PUBLIC VICES

Met deze parafrasering van de bekende uitspraak van Bernard Mandeville wordt aangegeven dat de ideologie zich tegen zichzelf heeft gekeerd. Het private wordt in onze samenleving als 'het goede' gezien, het publiek als 'de noodzakelijke ondeugd'. Dat vindt z'n uitdrukking in het begrip 'koopkracht'. De koopkracht moet in stand blijven en daartoe rekenen we de directe consumptiegoederen, vakanties, de auto, de krant, etc. We hechten veel waarde aan onze gezondheid, maar dan wel in de vormgeving van de publieke ondeugd, die niet ten laste mag komen van de koopkracht. Onderwijs, veiligheid, milieu, alles van de hoogste waarde, alleen niet ten koste van de koopkracht. Het gaat natuurlijk niet om 'aantasting van de minima' of 'belemmering van gerechtvaardigde eisen', maar om de paradox dat we alles wat we zeggen 'waardevol' te vinden en daarom '*onder zeggenschap van ons allen*' brengen - dat is de essentie van de publieke sfeer - uiteindelijk buiten alle private afwegingen houden. We

hebben het private als het ware gevrijwaard van publieke verantwoordelijkheden. Heeft het liberalisme op dit punt gefaald, of was het juist de bedoeling? Is het niet vreemd dat we een democratische rechtsstaat hebben, waarin we gezamenlijk de regels en het beleid formuleren waaraan we ons (laten) houden, maar in de realisering het private perspectief zo laten domineren?

HET MORALISTISCHE VERHAAL HEEFT ZICH TEN LANGE LESTE GEOPENBAARD ALS EEN BENAUWDE VESTE

En dan zien we tegelijkertijd de krachtige opkomst van een persoonlijke levenssfeer, waarin mensen hun levensstijl en hun identiteit zoeken. Dat is niet hetzelfde als '*individualisering*'. Individualisering tref je aan in de private sfeer, waarin mensen trachten zoveel mogelijk zich zelfstandig staande te houden in hun (economische) relatie met anderen. In de persoonlijke levenssfeer gaat het om iets anders. Om de eigen stijl van leven, een beetje in materiële zin, maar voornamelijk om de ontwikkeling van de persoonlijkheid. De kern van het pluralistische karakter van de samenleving schuilt in de persoonlijke levenssfeer. De ontwikkeling van technologie, met name informatie- en medische technologie, vormt een bedreiging voor de persoonlijke levenssfeer. Niet alleen ligt 'de digitale dubbelganger' - als een door de informatisering geconstrueerd beeld van ieders persoon - op de loer. De publieke en de private sfeer gebruiken dezelfde technieken om de persoonlijke sfeer van mensen te beheersen. Vrijheden worden gebruikt om te selecteren wie de moeite van registratie en reconstructie waard is. Aangezien hier de kern van de toekomstige samenleving ligt, vormt dit de grootste uitdaging voor de liberalen. Hoe kunnen mensen zich vrijwaren van inmenging in hun persoonlijke levenssfeer? Het recht op informatie zou wel eens belangrijker kunnen gaan worden, dan de vrijheid van meningsuiting, vergadering of wat dies meer zij.

Om nog maar te zwijgen van het recht op een eigen levensstijl. Hoe gaan we om met de verscheidenheid aan culturen, die de mensen van waarde achten voor de inrichting van hun leven. Dan gaat het er om hoe mensen willen leven, welke levensvormen ze willen kiezen, maar óók hoe ze willen sterven. *Kortom 'het cultuurdebat' is aan de orde met zelfbepaling en zelfbeschikking als inzet.* Het is lang niet zo vanzelfsprekend meer dat de samenleving zich zo zal inrichten, dat zo veel mogelijk culturen tot hun recht komen. Tot nu toe zoeken we 'de oplossing' voor problemen voornamelijk door deze te technocratiseren. Mensen dienen te voldoen aan 'technische' criteria - zulks ter beoordeling van terzake aangestelde deskundigen - willen ze hun recht op zelfbeschikking kunnen effectueren. De onlangs gedane uitspraak in de Groningse euthanasiekwestie verheft deze technocratisering tot hoogste norm. Door het falen van politici op dit punt, wordt de levenspraktijk van elke menselijkheid ontdaan. We zijn niet "als de dood voor het leven", maar lijden aan 'de ontmenselijking van de dood'. De fundamenteën van de menselijke waardigheid zijn in het geding, indien de therapeutische en juridische technocraten mensen gaan dwingen zich tot het uiterste - of daar overheen - aan de medische en farmaceutische technologie te onderwerpen, alleen omdat hun beroepspraktijk dat mogelijk maakt.

Voorkomen moet worden dat het cultuurdebat ontaardt in een cultuurstrijd, gewoon omdat we géén ruimte bieden aan culturele pluraliteit en pluriformiteit van samenlevingsverbanden. Daar ligt een primaire taak voor liberalen: er voor zorgdragen dat er 'ruimte scheppende' collectieve normen en waarden komen. Iedere samenleving zal op den duur in meer of mindere mate de hele mondiale verscheidenheid in zich bergen en hoe gaan we daar dan mee om? Indien we in onze eigen samenleving het etnisch-religieuze conflict niet tot een aanvaardbare oplossing kunnen brengen, hoe moet het dan internationaal?

TOO FREE OR NOT TO FREE, THAT'S THE QUESTION

De etnisch-religieuze conflicten, die de laatste jaren wereldwijd naar voren treden, doen vermoeden dat de idee van nationale soevereiniteit géén houdbaar concept meer kan zijn. Deze conflicten - van Bosnië tot het Midden-Oosten en Afrika - zijn in hoge mate het product van de westerse politiek. De opkomst van het islamitisch fundamentalisme is een rechtstreeks gevolg van de westerse strategie om de Arabische wereld zowel militair als financieel 'klein' te houden. De 'golffoorlog' paste naadloos in deze strategie. Koeweit had geld

genoeg om de leden van de Veiligheidsraad gunstig te stemmen voor actieve interventie, Bosnië niet. De Verenigde Naties zijn niet wezenlijk in staat of bereid de mondiale vrede en veiligheid te bewerkstelligen. Integendeel haast. De strategie van de VN blijkt eerder conflict-genererend te zijn, dan conflict-oplossend. Het trieste van de VN is dat ze wellicht beter in staat zou zijn geweest de conflicten van vóór 1945 op te lossen, dan die van daarna. De structuur van de VN met een overheersende plaats voor de 'nucleaire pentarchie' in de veiligheidsraad, is daar in hoge mate debet aan. Daardoor ontaarden pogingen tot conflictbeheersing in gedwongen collaboratie met de agressors en het daarbij behorend onvermogen conflicten op te lossen.

Waar liggen de grenzen van wat we collectieve rechten noemen en ten koste waarvan mag zich dat manifesteren? Wat is 'vrijheid'? Bestaat er zoiets als 'collectieve' vrijheid ten koste van 'individuele' vrijheid? En is het streven naar vrijheid elke vorm van 'bevrijding' waard? Hoe vrij zijn we in het willen bevrijden van het vreemde onder ons en bij anderen? De geloofwaardigheid van onze democratische rechtsstaat als gebaseerd op de integrale realisering van universele mensenrechten staat ter discussie wanneer het niet mogelijk blijkt te zijn deze rechten zodanig binnen onze cultuurkring te realiseren, dat een ieder van binnen en buiten die kring daar een beroep op kan doen.

BESLUIT

Wanneer vorenstaande 'uitdagingen voor liberalen' tot een serieus debat aanleiding geven, dan zou het wel eens de vraag kunnen zijn of het voor de politiek niet beter is, wanneer er in het geheel géén politieke partijen meer zouden zijn.

Is het concept van een politieke partij als exponent van een sociale beweging, die de belangen van de daarbij behorende sociale groepering via machtsvorming tracht te realiseren niet uit de tijd? Het probleem van elke politieke partij is nu net dat het zich niet leent voor welk intern debat dan ook. Telkens blijkt dat de eenheid en de homogeniteit van politieke partijen doorslaggevend zijn voor politiek succes. Open debatten en verschillen van mening worden als zwakte gezien, waarin de kiezer géén vertrouwen kan stellen. De media-dictatuur van de duidelijkheid vereist de afwezigheid van interne verscheidenheid.

Het is onmiskenbaar een feit dat alle politieke partijen (de klein christelijke wellicht uitgezonderd) te maken hebben met een zeer beperkte organisatiegraad. Het is een van de meest fatale vergissingen het politieke bestel als een markt te definiëren, waarop partijen met elkaar concurreren om de gunst van de kiezers. Daarmee monopoliseer je niet alleen de politiek in handen van een kleine elite, maar je maakt de politiek tevens tot *'koopwaar voor de hoogste bidder'*. Politieke partijen zijn te veel met zichzelf bezig alsof het eigen bestaan van het hoogste belang is. Ondertussen 'vergeten' ze de politieke gemeenschap zo te organiseren dat het bestuursapparaat van die gemeenschap voor die gemeenschap herkenbaar functioneert. Het zou goed zijn wanneer 'de kiezer/burger' weer centraal in het politieke bestel komt te staan.

De vraag waar 'het centrum' van de macht ligt laat zich ook niet meer zo gemakkelijk beantwoorden. Wanneer - zoals in de verzorgingssamenleving - de economie 'dominant' is, dan lag het centrum tussen de socialistische staatssturing en de liberale marktsturing bij het christendemocratische corporatisme van de belangengroepen. Het terugdringen van de positie van de SER - als symbool van dat corporatisme - betekent dat de verzorgingssamenleving aan het veranderen, maar nog niet dat de centrale plaats van 'de economie' aan het wankelen is. Daartoe is de heroriëntatie op het algemeen belang noodzakelijk. Maar er zijn meer 'centra' van de politieke macht. Bijvoorbeeld in de dichotomie van het liberale individualiseringsprincipe en het christendemocratische 'gemeenschap denken' neemt het socialistische geëmancipeerde solidariteitsconcept een middenpositie in. Dat is niet zonder betekenis in het debat over de huidige 'sociale kwestie'. Er is dus géén vaste plaats in termen van centra van de macht. Die plaats is afhankelijk van het onderwerp. De omvang van een groepering - tenzij dat de meerderheid betreft - zal nauwelijks doorslaggevend zijn voor een centrumpositie in de macht.

Voor de agenda van de toekomst zijn technologie en internationalisering cruciale onderwerpen en het is nog helemaal de vraag hoe de centrumpositie daarbij moet worden geformuleerd. Het politieke bestel wordt in toenemende mate 'open'. Iedereen moet met ieder ander kunnen samenwerken. In de ene combinatie zijn andere problemen oplosbaar dan in

andere combinaties. Voor de samenleving als geheel zou het goed zijn voortdurend wisselende combinaties te hebben, die zo veel mogelijk in overeenstemming met de gewenste oplossingsrichting regeren.

De toekomst is aan de jongeren.